Саборност 12 (2018) 41–56

УДК 271.2-528-565.8

Оригинални научни рад

Стоян Чиликов*

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Философско исторически факултет, Пловдив

Богослужебният чин „Опело на пресвета Богородица“ като част от празника „Успение Богородично“

Abstract: Текстът на изследването проследява създаването, развитието и оформянето на чина „Опело на пресвета Богородица“ във връзка с неговата богослужебна употреба. Прави се анализ на структурата на последованието и по-важните богословски идеи и предпоставки, които се съдържат в него. Богословският анализ на текста според употребяваната Йерусалимска (гръкоязична) и славянска редакция на последованието води до извода за неговото погрешно оподобяване с „Опело Христово“. В последованието се акцентира не само на смъртта на Божията майка, но и на нейното възкресение от мъртвите.

Key words: Опело на пресвета Богородица, Опело Христово, мариология, теотокология, химнография, празник.

Въведителни думи

Празникът Успение на пресвета Богородица се отличава, както със своята древност, така и с множеството богословски идеи и истини на вярата предадени чрез химнографските текстове. Той заема важно място в православния църковен календар, поради огромната почит на вярващите християни към личността на родилата Бога. Както илюстрира наименованието на празника, неговото основно послание и идея е да предаде истината за смъртта на Божията майка, нейното преминаване от смърт към живот в царството на славата. Химнографските и светоотеческите текстове за празника, както и неговите иконографски сюжети акцентират именно на смъртта на приснодевата, нейното Богомайчинство, святост и молитвено застъпничество. Те говорят много по-рядко за възкресение на Божията майка. Обратно: в последованието на „Опело на пресвета Богородица“, което се появява в богослужебна употреба в много по-късен исторически етап, се акцентира на възкресението на Божията майка, като богослужебния чин „Опело на пресвета Богородица“ наподобява твърде

* stoyan.chilikov@gmail.com

много „Опело Христово“. В този текст ще се опитам да анализирам приликите на двата богослужебни чина, като ще акцентирам преди всичко на богословските идеи, които се съдържат в „Опело на пресвета Богородица“. На първо място ще бъдат изследвани историята на възникване на последованието и неговите по-важни редакции.

Редакции на последованието „Опело на пресвета Богородица“

Съвременният вид на опелото на пресвета Богородица е вграден в структурата на празника „Успение Богородично“ и се извършва по време на утренята по подобие на опелото на Господ Иисус Христос. Не се прави във всички храмове, а в повечето случаи само в тези, които на 15 август честват свой храмов празник[1]. Отличава се със самостоятелна структура на основата на вечернята и утренята на празника Успение Богородично, като някои песнопения са променени с цел акцентиране върху възкресението на Божията майка и наподобяване на чина на опелото на Господ Иисус Христос. Фокусът на опелото на пресвета Богородица са химнографските текстове, съставени от митрополит Дионисий от Патра (1541 г.), ритор Емануил и монах Кесариос Депонтес[2] — т.н. похвали, които представляват три статии, оплакващи и възхваляващи Божията майка, както това се извършва с аналогичните три погребални статии от чина на опелото на Господ Иисус Христос.

Известно е, че Църквата отдава голямо значение на литийното шествие[3] и вероятно такова е практикувано и в навечерието на празника Успение Богородично, който има огромно значение във Византия, както и за православните народи след падането на Византия под османско владичество. Литията е извършвана с иконата на Успение Богородично[4]. В Йерусалим тя отива от храма до гроба на Божията майка, където се пеели стихове от псалом 118 и кратки тропари. В храмовете извън Йерусалим процесията с иконата идва до центъра на храма, където се пее същото. Вероятно произходът на последованието е палестински — свързва се с йерусалимската традиция относно смъртта на Божията майка, тъй като тя е погребана там. Останалите гръкоезични и славяноезични православни

[1] Въпреки че последованието се радва на популярност в православния свят, то не е установено и не е обща и практика на църквата. Отпечатването на последованието в руските минеи за август прокарва тенденция за общата му употреба.

[2] Статиите на Дапонтес са най-разпространени в църковните общности на славяноезичните православни народи и по-слабо сред гръкоезичните народи.

[3] Литийните шествия са неотменна част от всички последования на източната църква през византийския период.

[4] Сегашната Йерусалимска практика, на която подражават отделни храмове в Гърция и Русия да се изнася вместо иконата на Успение — тялото на Божията майка е късна. Тя е по подръжание на погребалния чин на Господ Иисус Христос. Следователно е след XV век.

народи възприемат този чин, както това показват някои древни ръкописи от XV век. През XIII век все още не може да говорим за ясно обособен и самостоятелен чин на опело на Божията майка. Той е по класическата схема с древните тропари и псалом 118, разделен на три статии, както е според ръкописа Pal. Gr. 138 от XIII век[5]. Църковният устав, издаден в Твер през 1438 г, употребява наименованието „Надгробное пение" за очевидно вече установената практика във връзка с големия Богородичен празник, който с течение на времето постепенно започва да има значение за вярващите в Русия като втора Пасха. В центъра на храма се поставя иконата на Успение Богородично, духовниците се обличат в свещени одежди и дават свещи на братята, след което игуменът кади и започва тропара на пети глас: „Ублажаваме те всички родове, Богородице дево…" и стиховете от псалом 118[6]. Вече е установена практиката за тържествената процесия с пеенето на псалми и тропари, които през XIII век са наричани μακαριστάρια[7], а от XIV век са известни и като εγκώμια[8]. По този начин започват да се наричат похвалите за Божията майка, извършвани над нейния гроб или плащаницата, която го символизира.

Известни са три основни редакции на химнографските текстове относно последованието „Опело на пресвета Богородица", но те вероятно са повече. Първата е Йерусалимското последование, което е най-разпространено в гръкоезичните църкви. Публикувано е в Йерусалимската и в Гръцката поместни църкви. Този тип редакция има своето развитие във времето. Редакцията на похвалите на Успение Богородично, така както вероятно са употребявани в Палестина и Гърция, е публикувана за първи път в края на XVIII век. Йерусалимският патриарх Авраам (1775–1785) предлага на Прокопий Пелопонески да поправи текста, който е в употреба. Нова редакция на текста има при патриарх Кирил Йерусалимски (1845–1872), който се запознава с поправената версия от Самуил Пелопонески. Текстът е издаден през 1862 г.[9] Новата редакция е от 1962 г.[10] В Гърция се използва предимно Йерусалимското последование, както се вижда от едно съвременно издание на йерусалимския вариант в Яница през 2009 г.[11]

---

[5] Pal. Gr. 138 f. 51–68. Срв. Cioroch, 1993, стр. 32.

[6] **На оуспение прустыꙗ надгробное пѣнїе. Ꙗще изволить игоумен паче же аще храмь еꙗ. настоꙗщаго праздника. оуспенїе прустыꙗ пдѡвает неѿложно быти надгробномоу пѣнїю. Поставленѣ бывши икѡне сред цр҃кви оуспенїе прустыꙗ. иереѡм и диакѡнѡм облекшимсꙗ вь свѣщнаꙗ и свѣща даꙗть всѣмь. братїам. Начинает и… Москва, Синодална библиотека** 387 f. 167; Цит. По Cioroch, 1993, стр. 30.

[7] Μακαριστάρια ψαλλόμενα εἰς τὴν Κοίμησιν τὴν Κοίμησιν τής ὑπεραγίας θεοτόκου καὶ αείπαρθένου Μαρίας. Pal. Gr. 138, f. 51.

[8] Εγκώμια εἰς τὴν ὑπεραγίαν θεοτόκον. Ang. Gr. 7. F. 2. Вж. Cioroch, 1993.

[9] *Ακολουθία ιερά…*, 1862; Дмитриевский, 1905; Дмитриевский, 1979.

[10] *Εγκώμια…*, 1986.

[11] *Εγκώμια…*, 2009.

Втората основна редакция на последованието е с химнографските текстове на митрополит Дионисий от Патра и се отличава със своята древност. Вероятно митрополитът на Патра съчинява химнографските текстове под влияние на Йерусалимската традиция веднага след като се запознава с тях. Според ръкопис от митрополит Дионисий, който е съхраняван в библиотеката на Патра, последованието на гръцки език е известно с три статии и евлогитарии още през XVI век (1547 г.). През 1997 г. в Патра издават „Надгробния химн“, съставен от митрополит Дионисий от Патра с цел неговата употреба в богослужението в навечерието на празника[12]. Тази редакция има само местна богослужебна употреба — предимно в епархията на Патра.

Третата редакция на химнографските текстове на „Опело на пресвета Богородица“ има в основата си статиите на монах Кесариос Депонтес, които са написани през XVIII–XIX век. Стилът на песнопенията е характерен с това, че освен от църковната традиция относно създаването на песнопението, има напомняне и влияние от някои народнофолклорни мотиви[13]. На второ място, както и в останалите две редакции на химнографските текстове, е очевидна приликата с трите статии на Велика събота от утренята[14], които се пеят около плащаницата на Господ Иисус Христос, символизираща Неговата смърт и полагането Му в гроба.

Известни са три ръкописа на третата редакция. Те са на гръцки език (XVIII век) от манастира „Ксиропотам“ на Света гора — Атон, където е пребивавал временно авторът на статиите от последованието. Монахът Кесариос Дапонтес (Καισάριος Δαπόντες[15]) е един от най-изявените и известни византийски поети и литератори не само през XVIII век, когато живее, но изобщо през епохата на османското владичество. Похвалите, които създава той, се употребяват известно време в Гърция през XIX век, след което употребата им в Църквата в Гърция е ограничена. Първото пу-

[12] *Επιτάφιος…*, 1997.

[13] Gharib, Toniolo, 2008, стр. 664.

[14] Богослужението на Велика събота се извършва на Велики петък вечерта след залез слънце. Съвременната църковна практика отговаря на уставите на повечето по — древни типици.

[15] Светското име на Кесариос Дапонтес е Константин Дапонтес. Роден е през 1714г. на един от гръцките острови Скопело, който тогава все още е под турска власт. Произхожда от богато за времето си семейство, което подпомага бъдещето му добро образование. Учи в Букорещ, след което се установява за няколко години в Яш. Известно време е на служба при молдовския владетел Йоан Маврокордато, след което се прибира в Яш. През 1749г се жени, но след скоропостижната смърт на жена си и на дъщеря си, взема решение за приемане на монашеска схима. Приема монашество с името Кесарий в манастира на о. Пепери, близо до родното му място. Голяма част от монашеския си живот прекарва като член на братството на манастира Ксеропотам на Света Гора — Атон, където създава химнографските текстове, които се пеят по време на последованието на опело на Божията майка. Понастоящем ръкописите се съхраняват в библиотеката на манастира. Умира на 4 декември 1784г. в манастира Ксеропотам. Вж. Cioroch, 1993, стр. 44–47; Gharib, Toniolo, 2008, стр. 664.

бликуване на текстовете на монах Кесариос Дапонтес става във Венеция през 1770 г. в антология, съдържаща Богородични химни. Второто издание е направено във Венеция през 1836 г. То е самостоятелно издание на вече формиралото се богослужебно последование за пренасянето на Божията майка[16]. Днес употребата им в Гърция не е особено популярна. В славяноезичния свят текстовете получават голямо разпространение. Те са преведени от гръцки език и са употребявани най-много в Русия. Първоначално са издадени в „Служба Успению Пресвятия Богородицы" в Москва през 1872 г. Известно е отношението на Московския митрополит Филарет[17], който иска по подражание на Йерусалим да се извършва подобно последование в Гетсиманския скит и Троицко-Сергиевата лавра. С тази цел се прави самостоятелно издание „Похвалы или священное последование на святое преставление Пресвятыя Владичицы нашея Богородицы и приснодевы Марии", в което се отбелязва кога се изпълнява: в седемнадесетия ден на месец август в Гетсиманския скит и в петнадесетия ден на август в Троицко-Сергиевата лавра. Преводът е направен от проф. М. Холмгоров и редактиран от Московския митрополит Филарет[18]. През 1950 г. статиите, заедно с останалите части на последованието са издадени самостоятелно като „Церковная служба на Успение Божией Матери"[19]. За пръв път тя е отпечатана в Празничния миней през 1970 г.[20], а след това през 1989 г. и в минея за месец август[21]. Богослужебният чин присъства в същата му форма и в новите издания на Минея на църковнославянски език на Московската патриаршия от 1996[22], 2014 г.[23] В България се разпространява на машинопис преводът, направен от Сливенски митрополит Никодим[24]. Типикът, по който се ръководи Църквата в България, в днешно време също е под редакцията на Сливенския митрополит Никодим и там е поместено указание за извършването на последованието на опело на пресвета Богородица, което е според църковнославянското последование и гръцкото последование във Венеция[25]. Църковнославянската редакция е въз основа на палестинската и гръцката редакции на текста на похвалите.

---

[16] *Ακολουθία…*, 1836.

[17] Св. Филарет Московски установява локален празник Възкресение на Божията майка, който в Гетсиманския скит се е празнувал на 17 август.

[18] Текстът представлява самостоятелно издадени похвалите от *Служба Успению Пресвятыя Богородицы*, 1872.

[19] *Церковная служба на Успение Божией Матери*, 1950.

[20] *Праздничная минея*, 1970.

[21] *Минея Август*, 1989, стр. 52–76.

[22] *Минея Август*, 1996.

[23] *Минея Август*, 2014.

[24] *Надгробен плач. Похвални песни за Успение Богородично* (превел от църковно славянски език Сливенски митрополит Никодим), 1970.

[25] Вж. *Типик или църковен устав* (съставител Сливенски митрополит Никодим, Георги

Особено специфични са много по-кратките варианти на последованието, които наподобяват някогашния му древен вид без статиите на Дапонтес. Пример за това е изданието на английски език на манастира „Нашият Спасител“, в щата Охайо (САЩ)[26]. Последованието е видимо съкратено само до някои тропари от похвалите, без връзка с катизма 17 от Псалом 118.

През вековете последованието „Опело на пресвета Богородица“ претърпява известни изменения. Съвременната му употреба повтаря древната палестинска практика, но с тенденция на опасно приближаване до римокатолическото разбиране относно учението за Божията майка като съизкупителка наравно с Господ Иисус Христос[27].

На 21 април 1865 г. Свещеният Синод на Еладската архиепископия издава енциклика, в която нарича последованието на погребалните химни на Успение Богородично „странен обичай“ и забранява неговата употреба и разпространение[28]. Въпреки това то продължава да добива популярност. Последното издание на статиите е направено от митрополита на Андинои Антоний (Александрийска патриаршия) през 2009 г.[29] Употребата му е предимно в Йерусалимската патриаршия и Атинската архиепископия, отчасти и във Вселенската патриаршия.

Структура и богословски идеи на последованието „Опело на пресвета Богородица“

В структурата на последованието на службата на църковнославянски език и на гръцки език има известни разлики. На църковнославянски език последованието започва с велика вечерня, докато на гръцки език започва с „Бог е Господ“ на утренята. Освен обичайните празнични стихири, в последованието са допълнени някои стихири, които са взети от Йерусалимското последование на опелото на Божията майка. Това са последните пет от общо осемте стихири на „Господи, към Тебе викнах“. Характерно за тях е подражаването на стихирите, написани за утренята на Велика събота. Стихирите на литията, на стиховните и „Слава и сега“ са обичайните за празника. След шестопсалмието и „Бог е Господ“ с тропара на празника, духовниците излизат от олтара и застават около иконата или плащаницата на Божията майка. Според гръцкото последование от 1836 г. много от химнографските текстове на утренята са еднакви с тези на самия празник: има два седални, полиелей и трети седален, след което евангелски

Попйонков), 1980, стр. 62 (Последование на Опелото на пресвета Богородица).

[26] *Excerpts from service for the funeral of the mother of God.* 1975; Cioroch, 1993, стр. 53.

[27] По всяка вероятност следващият догмат, който ще приеме римокатолическата църква относно личността на Божията майка ще бъде за приснодевата като съизкупителка на Господ Иисус Христос.

[28] Αθανασίου, 2015.

[29] *Εγκώμια…*, 2009.

чин, каноните и след девета песен се пеят статиите и евлогитариите, следват ексапостиларий и стихири на „Всякое дихание“. В последованието на църковнославянски на мястото на първите седални има тропар, който се изпълнява като подобен по „Благообразният Йосиф“, „Слава и сега“ и веднага започват статиите със стихове от катизма 17 (със стиховете от Псалом 118). В последованието на църковнославянски и на гръцки език се чете стих от Пс. 118 и се пеят тропарите от определената статия, докато в съвременната богослужебна практика в България (в храмовете, където се извършва опело на Божията майка) се пеят само тропарите от статиите без стиховете на катизма 17. Следват Богородични евлогитарии, които отново са по подобие на възкресните евлогитарии. Следва евангелие и каноните на св. Козма Маюмски и на св. Йоан Дамаскин. Ексапостиларият е от празника, а стихирите на „Всякое дихание“ са от Йерусалимското последование, идентични с тези от гръцкото издание във Венеция от 1836 г. Следва обичайното „Слава и сега“ на празника.

Стихирите и погребалните статии, които характеризират последованието на представянето на Божията майка, се отличават с акцента си върху нейната смърт и погребение, наподобяващи Христовите смърт и погребение. По същия начин в посочените химнографски текстове от последованието се прави аналогия на възкресението на Божията майка с това на Господ Иисус Христос.

Четвъртата стихира на вечернята е по подобие на стихирата от утренята на Велика събота. Във венецианското издание от 1836 г. тя е „Слава и сега“ на „Хвалете“.

Днешнїй ден таїно великїй	Τὴν σήμερον μυσικῶς ὁ μέγας
ѱалмопѣвецъ прѡвразоваше глаголꙗ:	Ψαλμοδὸς προδιετιπουτο, λέγων
Воскресни Гдⷭ҇и в покої твої,	Ἀνάσηθι, Κύριε εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σοῦ,
ты и кївѡть свꙗтыни твоеꙗ	σὺ καὶ ἡ κιβωτὸς του ἁγιάσματός σοῦ
...сиꙗ бо есть благ҇ословеннаꙗ	...τοῦτο γὰρ ἐσὶν εὐλογημένον
соуббѡта Сеї есть оупокоениꙗ	Σάββατον αὕτη ἐστὶ καταπαύσεως
божественнъїї день воньже почи ѿ	θεία ἡμέρα, ἐν ᾗ κατέπαυσε τοῦ
живота мт҃рь соущи живота...	ζωῆν, ἡ Μήτηρ τῆς ὄωτος ζωῆς...
и дароующаꙗ намъ животъ вечниї съ	καὶ παρέχουσα ἡμῖν ζωῆν αἰώνιον
Любовию чтоущимъ ст҃ое еꙗ оуспение[30].	τοῖς μετὰ πόθου τιμῶσι τὶν ἱερὰ
	ἀυτῆς Κοίμησιν[31].

Освен че се прави аналогия с погребението и възкресението на Христос, Божията майка се изравнява с Господ Иисус Христос, като е наречена тази, която ни „дарува вечен живот“[32].

[30] *Минея Авїуст*, 1893, стр. 710–711.

[31] *Ακολουθία*..., 1836, стр. 34.

[32] Изразът може да се разбира и в неговия метафоричен смисъл — че Приснодевата е родила Богочовека Господ Иисус Христос, Който е Вечния Живот.

Последната стихира на „Господи, към Тебе викнах“ е по „Тебе, Който се обличаш“ от Велики петък на вечернята, която се пее при изнасянето на плащаницата на Господ Иисус Христос. В последованието от Венеция през 1836 г. стихирата се пее след прочитането на Евангелието, в края на утренята[33].

Тебѣ ѡдѣющагосѧ свѣтомъ ꙗко ризѡю с҃на бж҃иꙗ рождшоую, ликъ оучн҃никъ егѡ видѣвъ мертвоу, во гробѣ мрака изсполненномъ простертоу, бл҃госерднъїи плачъ восприимъ рыдаꙗ, глаголаше: оувы мнѣ сладчаїшаꙗ Мариамъ… какѡ тꙗ погребоу д҃во, или какѡ плащаницами обвию, киима ли роукама прикосноусѧ нетлѣнномоу твоемоу тѣлоу, или киꙗ пѣсни воспою твоемоу исходоу достоїнъꙗ[34].	Σὲ τὸν ἀναβαλλόμενον τὸ φῶς ὥσπερ ἱμάτιον, Υἱὸν Θεοῦ τὴν κυήσασαν, τὸ σῖφος τῶν μαθητῶν αὐτοῦ θεωρῆσαν νεκρὰν καθηπλωμένην ἐν σκότου ἐμπλέῳ μνίματι, καὶ εὐσυμπάθητον θρῆνον ἀναλαβὸν ὀδυρόμενον ἔλεγεν Οἴμοι, γλυκυτάτη Μαριὰμ… πῶς σε κυδεύσω, Παρθένε ἢ πῶς σινδόσιν εἰλήσω; Ποίαις χερσὶ δὲ προσψαύσω τὸ σὸν ἀκήρατον Σῶμα; η ποῖα ἄσματα μέλψω σοῦ τῇ ἐξόδῳ οἰκεῖα[35].

Аналогията е очевидна. В останалите редакции на последованието стихирата е със същото съдържание, но с малки промени.

Статиите за опелото на Божията майка фокусират вниманието на вярващите не само със своята композиция и структура, които наподобяват статиите от опелото на Господ Иисус Христос, но и със своето съдържание, което отново се доближава до статиите от опелото на Спасителя[36] и им подражава.

Първият тропар, с който започва всяка от трите статии на опелото на Божията майка, е напълно тъждествен с подобните му от опелото на Господ Иисус Христос.

Жизнь во гробѣ положилсѧ еси х҃рте, м҃тръ живота полагаетсѧ, странное видѣние аг҃елѡмъ и человѣкѡмъ[37].	Η ζωὴ ἐν τάφῳ κατετέθης, Χριστέ, καὶ ἡ Μήτηρ τῆς ζωῆς κατατίθεται ξένον θέαμα Ἀγγέλοις καὶ βροτοῖς[38].

[33] Ibid, стр. 38. „Слава и сега“, първи плагиален глас.

[34] *Минея Август*, 1893, стр. 712.

[35] *Ακολουθία…*, 1836, стр. 38.

[36] Обемът на стиховете на статиите от опело на пресвета Богородица никога не достига този от опелото на Господ Иисус Христос, което непрекъснато е допълвано до степен неколкократно да се налага съкръщаването му.

[37] *Минея Август*, 1893, стр. 724.

[38] *Ακολουθία…*, 1836, стр. 5. Според йерусалимската редакция: „Η Αγνή εν τάφο, κατετέθης βαβαί, η Θεόν εν τη Γαστρί Σου χωρήσασα, και καήσασα αφράστως επί γης“. *Εγκώμια…*, 2009, стр. 12. Според редакцията на митрополит Дионисий от Патра: „Μεγαλύνομέν Σε Θεοτόκε, άγνή καὶ θυμῶμεν τὴν ἁγίαν Σου κοίμησην καὶ μετάστασιν ἐκ γῆς πρὸς οὐρανόν“. Вж. *Επιτάφιος…*, 1997, стр. 11.

Достоїно есть величати тїа жизнодавца возвелечившаго живоносное представление	Ἄξιόν ἐστι, μεγαλύνειν σὲ, τὸν Ζωοδότην, τὸν τὴν ζωηφόρον Μετάστασιν, Μεγαλύναντα,
мт҃ре твоеїа ѹ҃тїа[39].	Μητρός σου τῆς ἁγνῆς[40].
Роди вси пѣснь погребению твоемоу приносїать, д҃во[41].	Αἱ γενεαὶ πᾶσαι, ὕμνον τῇ Ταφῇ σου, προσφέρουσι, Παρθένε[42].

Централна тема в статиите е смъртта на Божията майка и нейното представяне пред Бога. В първа статия се акцентира, че Девата е възкръснала и е в рая. Авторът казва, че тя със смъртта си „е одожила смъртното естество“.

Мариамь д҃во, приїатное Б҃гоу имїа и соущество, како оумерла еси обожившаїа Естество смертнїихъ[43].	Μαριὰμ Παρθένε, τὸ γλυκὺ τοῦ Θεοῦ, ὄνομα καὶ πρᾶγμα πῶς τέθνηκας ἡ θεώσασα τὴν φύσιν τῶν βροτῶν[44].

Пренасянето и възкресението на тялото на Приснодевата е основна идея, която се съдържа в статиите на последованието „Опело на пресвета Богородица“. То е най-голямата прослава за Божията майка.

Аще и приемлеши погребение д҃во, ꙗко смертнаїа, но ꙗкѡ мт҃и бж҃иїа востаеше д҃хомъ бж҃иимъ вседѣтельнїимь[45].	Εἰ καὶ Κόρη δέχῃ, τὴν ταφὴν ὡς θνητή ἀλλ᾽ ὡς Μήτηρ τοῦ Θεοῦ ἐξανέστης δέ διὰ Πνεύματος Θεοῦ τοῦ παντουργοῦ[46].

Всички редакции на последованието подчертават пренасянето на тялото на Приснодевата на небето и неговото възкресение преди общото възкресение от мъртвите.

---

[39] *Минея Авїуст*, 1893, стр. 741.

[40] *Ακολουθία…*, 1836, стр. 16. Срв. Йерусалимската редакция стр. 28 (*Εγκώμια…*, 2009, стр. 28): „Ἄξιόν ἐστι, μεγαλύνειν σε την Θεδόχον, την των αρετών ταμείον υπάρξασαν, και χαρίτων απασών των του Θεου“ и редакцията на митрополит Дионисий от Патра: „Ἄξιόν ἐστι, μακαρίζειν τὴν Θεοτόκον, τὴν τιμιωτέραν τῶν χερουβίμ καὶ ἐντοξοτέραν τῶν σεραφίμ“ Вж. *Επιτάφιος…*, 1997, стр. 27.

[41] *Минея Авїуст*, 1893, стр. 755.

[42] *Ακολουθία…*, 1836, стр. 26; Срв. Йерусалимската редакция стр. 43 (*Εγκώμια…*, 2009, стр. 49) „Αἱ γενεαὶ πᾶσαι, ὕμνον τῇ Ταφῇ σου προσάγουσι, Παρθένε“ и редакцията на митрополит Дионисий от Патра: „Αἱ γενεαὶ πᾶσαι, ὕμνον τῇ Ταφῇ σου προσάγομεν, Παρθένε“ Вж. *Επιτάφιος…*, 1997, стр. 40.

[43] *Минея Авїуст*, 1893, стр. 734.

[44] *Ακολουθία…*, 1836, стр. 12.

[45] *Минея Авїуст*, 1893, стр. 738.

[46] *Ακολουθία…*, 1836, стр. 15.

„Μαριάμ πώς θνήσκεις, πώς τω
τάφω οικείς, της Ζωής τον
χορηγόν η γεννήσασα, τον
νεκρούς εξαναστήσαντα
φθοράς;“[47]

Втора статия от венецианското издание на чина през 1836 г. възпява даването на пояса на Божията майка на св. апостол Тома като символ и залог за нейното възкресение с тяло — че е взета с него на небето.

Поꙗсъ ѵ҆тнъꙗ҃, во свидѣние твоегѡ съ
плотию нынѣ къ бг҃оу преставлениꙗ
вроуѵаеши дв҃о ѳѡмѣ
аще и нынѣ паки не приспѣ ѳѡма
Близнецъ, но таинъ сподобисꙗ
преславнывъ воскресениемъ х҃та[48].

Ζώνην τὴν σεπτήν εἰς μαρτύριον τῆς σῆς
ἐνσάρκου γῆθεν πρὸς Θεὸν μεταστάσεως
ἐγχειρίζεις, Θεοτόκε τῷ Θωμᾷ
Εἰ καὶ ὁ Θωμᾶς νῦν ὁ Δίδυμος πάλιν
ἐκλείπειν ἀλλὰ Μυστηρίων ἠξίωται, τῇ
ἐνδόξῳ Ἀναστάσει τοῦ Χριστοῦ[49].

През XVIII век, когато монах Кесариос Дапонтес съставя статиите на последованието, празникът по повод полагането пояса на Божията майка във Влахерна е отдавна установен. На второ място: в иконописта е навлязъл сюжетът за даването от Божията майка на пояса на св. апостол Тома, с който свещените иконописци изразяват мистичната истина на вярата относно вземането на Божията майка на небето. За пръв път даването пояса на св. апостол Тома е описано в апокрифните текстове, след това се възприема от Църквата и впоследствие този елемент от представянето на Божията майка влиза и в химнографските текстове, които, въпреки своя късен произход, изразяват вярата на църковното съзнание във вземането на Приснодевата на небето и нейното възкресение. Самият празник Полагане пояса на Божията майка в храма в Халкопатрия няма това послание. Неговата поява се основава по-скоро на почитта на вярващите към личността на Божията майка и оттам към свещения предмет, който и е принадлежал — нейния пояс.

Йерусалимската редакция на последованието не споменава за даването на пояса на св. апостол Тома. Тя е по-изчистена от влиянието на апокрифните текстове[50]. В статиите от Йерусалимската редакция се съдържа сходство с химнографските текстове от вечерното и утринното богослужение на празника.

---

[47] *Εγκώμια…*, 2009, стр. 13.

[48] *Минея Август*, 1893, стр. 748.

[49] *Ακολουθία…*, 1836, стр. 21.

[50] Вероятно последованието, по което се извършва в наши дни опело на пресвета Богородица в Йерусалим и Гърция е редактирано с цел да се „освободи“ от неправилни влияния на апокрифните текстове.

В евлогитариите[51], в които се ублажава Божията майка за нейното възкресение, има видимо сходство с възкресните евлогитарии, в които се величае Възкръсналият Господ Иисус Христос. Химнографският текст възхвалява епизода с даването на Богородичния пояс на св. апостол Тома именно като свидетелство за нейното възкресение:

Поуто радость со слезами,	Τίνος χάριν, τὴν χαρὰν τοῖς δάκρυσι
Бгопроповѣдницы растворяете; пришедъ	Θεοκήρυκες κιρνᾶτε; ὁ ἐξ ὕψους
близнецъ, свыше вразоумляемь	προσφοιτήσας Δίδυμος προσεφθέγγετο
приглашаше апостѡломъ:	τοῖς Ἀποστόλοις
Видите вы поясъ и оуразоумѣїте,	ἴδετε ὑμεῖς τὴν ζώνην καὶ ἥσθητε
Два воскресе ѿ гроба[52].	ἡ παρθένος ἐξανέστη τοῦ μνήματος[53].
Бгоѡснымь, дво, оуникѡмъ	Θεοφόροις Παρθένε, ματηθαῖς
собравшымся Ко гробоу твоемоу и	ἠθροισμένοις πρὸς τὸ μνῆμά σου καὶ
рыдающымъ явивъїся ѳома рече,	θρηνολογοῦσιν, ἐπιφανεὶς ὁ Θωμᾶς ἔφη
глаголя: что съ мертвыми живоую	λέγων τί μετὰ νεκρῶν τὴν ζωὴν
помышляете,	λογίζεσθε; ὡς Θεοῦ
воскресе бо, якѡ Бга родительница[54].	γὰρ ἐξανέστη γεννήτρια[55].

Не може да се каже, че в статиите не се проследява христологичната теотокология на Православната църква. Вероятно тя не е така силно изразена, както в останалите химнографски и светоотечески текстове на празника или в множеството химнографски и светоотечески текстове на Църквата, където е ясно изразена връзката на Христос с Приснодевата. Може да се твърди, че христологичната теотокология присъства включително и в статиите, само че с тенденция да се видоизменя по-скоро към „мариология“[56]. Самият чин „Опело на пресвета Богородица“ е следствие на „Опело Христово“. Той е остатък от чина на библейска драма, която

[51] Според известните редакции на последованието.

[52] *Минея Авїуст*, 1893, стр. 764.

[53] *Ακολουθία…*, 1836, стр. 32.

[54] *Минея Авїуст*, 1893, стр. 765.

[55] *Ακολουθία…*, 1836, стр. 32–33. Богородичните евлогитарии според Йерусалимската редакция не съдържат тези елементи с пояса даден на св. апост. Тома. Те възпяват пренасянето на Божията майка на небето, но също са по подобие на възкресните евлогитарии, които възпяват възкресението на Господ Иисус Христос. Вж. 4 тропар на Богородичните евлогитарии: „**Μυροφόρων**, Παρθενε, τάξιν αναλαβόντες, προς το Μνήμά Σου ύμνους εξοδίους προσκομίζομεν, ανυμνούντές Σε, Κόρη, την μετά νεκρών λογισθείσαν ως άνθρωπον, ως Θεού δε **μεταστάσαν Γεννήτριαν**“. *Εγκώμια…*, 2009, стр. 53.

[56] В статиите се възпяват Богомайченството и приснодевството на пресветата. Съществува характерната връзка между христологията и теотокологията. Римокатолическото богословие употребява термина „мариология“, относно учението за пресветата дева, като се акцентира на нейната святост и е на крачка от обожествяване и мариолатрия. Православното богословие предпочита термина теотокология, с което се подчертава ролята на девата в спасението на човека. Тя е Богородица и затова я почитаме и славим повече от всяка твар.

е играна в храма извън богослужението, с цел да се измести езическата драма, както и да се катехизира Божият народ[57].

Някои химнографски текстове от статиите на последованието на представянето на пресвета Богородица се преповтарят с тези на празника Успение Богородично. Като цяло в статиите е изразено православното учение за Христос и Божията майка, въпреки че авторът в стремежа си да се възвеличи колкото е възможно повече Девата, на места я оприличава на Христос и сравнява нейното дело с това на Спасителя.

Воспѣваемъ нынѥ оуспение и погребение Твое, чтаꙗ и вси вѣрнѡ оублажаемъ тꙗ, Искоуплени ѿ смерти твоимъ рождениемъ[58].	Ὑμνοῦμεν Ἁγνὴ νῦν τὴν Κοίμησιν καὶ τὴν θαφήν σοῦ καὶ πάντες πιστῶς ἐκθειάζομεν λυτρωθέντες τοῦ θανάτου διὰ σοῦ[59].

Гръцката редакция от 1836 г. съдържа израза „изкупени от смъртта чрез теб“ — „λυτρωθέντες τοῦ θανάτου διὰ σοῦ“. По този начин текстът на това място предлага идеята за изкупителната смърт на Богородица, а не на Господ Иисус Христос. Църковнославянската редакция вероятно е поправена на това място и свидетелства за разликите в редакциите на текста на статиите.

Заключение

И така, химнографските текстове на последованието на представянето на Божията майка, известни още и като „Опело на Божията майка“, въпреки че имат безспорна химнографска стойност, както и важност по отношение историята и развитието на християнското богослужение, съдържат известна тенденция към нарушаване на христологичната теотокология на Православната църква. Последованието „Опело на Господ Иисус Христос“ и неговите химнографски текстове с трите погребални статии и възкресните евлогитарии стават образец, по който се съставят по всяка вероятност след XV век химнографските текстове на последованието „Опело на пресвета Богородица“. Надгробният плач, както са известни химнографските текстове от статиите на опелото на Господ Иисус Христос, произлиза вероятно от времето след XIV век, тъй като първите

[57] Изнасянето на кръста по време на богослужението на Велики четвъртък в Антиохия е запазило чертите на църковна драма в Антиохия. Средновековната западна литература изобилства с драми поставени за сцена. Сред тях интерес представлява „Възнесение на Мария“, която е една от най-известните през този период. Характерно за нея е, че въз основа на апокрифните текстове пресъздава смъртта, възкресението и възнесението на приснодевата. Вероятно подобно западно влияние има и върху православния чин „Опело на пресвета Богородица“. Вж. повече в Голубцов, 1918, стр. 285–286.

[58] *Минея Август*, 1893, стр. 754.

[59] *Ακολουθία…*, 1836, стр. 25.

запазени свидетелства за тропари от „Надгробния плач“ са от 1346 и от 1397 г. (на Света гора)[60]. В тези химнографски текстове, които изразяват изкупителното дело на нашия Господ Иисус Христос, има място и за възхвала на тази, която Го е родила и Му е дала човешката природа. Всяка статия от опелото на Господ Иисус Христос, както и евлогитариите завършват с кратък тропар, посветен на Божията майка, което е характерно изобщо за православната химнографска богослужебна традиция. Посвещаването на цяло последование на опело на пресвета Богородица, по подобие на опелото на Господ Иисус Христос сравнява делото и личността на Богочовека с тези на Неговата майка и е на крачка от прекъсване на нишката между тварното и нетварното, между Божията Майка и Въплътеното Слово — Господ Иисус Христос.

[60] Gharib, Toniolo, 2008, стр. 484

Извори

Ακολουθία ιερά εἰς τήν Μετάστασιν τής Υπέραγιας Δεσποίνης Ημών Θεοτόκου καὶ Αειπαρθένου Μαρίας (1836). Βενετία.

Εγκώμια τής Υπέραγιας Δεσποίνης Ημών Θεοτόκου καὶ Αειπαρθένου Μαρίας: Ὕμνοι τελετῶν καὶ λιτανείων τής ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμω, Ἱερου Κοινοῦ τοῦ Παναγίου Ταφόυ (1986).

Εγκώμια στήν Κοίμηση τής Υπέραγιας Δεσποίνης Ημών Θεοτόκου καὶ Αειπαρθένου Μαρίας υπο Παντελεήμονος Λαμπαδάριου Μητροπολίτου Αντινόης (2009). Γιαννιτσά.

Excerpts from service for the funeral of the mother of God (1975). Monastery of our Saviour.

Επιτάφιος ύμνος της Υπεραγίας Θεοτόκου ητοι Εγκώμια της Κοίμησέως αυτής (1997). Έκδοσις Ι. Μονής Γηροκομείου, Πάτραι.

Минея Август (1989). Москва: Издание Московской Патриархии.

Минея Август (1996). Москва: Издательство Правило вери.

Минея Август (2014). Москва: Издательство Правило вери (репрентирано издание на минеите от 1893г издадени в Киево – Печорската лавра).

Минея Август (1893). Киев. (репринтное издание 2002).

Надгробен плач. Похвални песни за Успение Богородично (1970). (превел от църковно славянски език Сливенски митрополит Никодим). б. м.

Παντελεήμονος Λαμπαδάριου Μητροπολίτου Αντινόης (2009). Εγκώμια στήν Κοίμηση τής Υπέραγιας Δεσποίνης Ημών Θεοτόκου καὶ Αειπαρθένου Μαρίας. Γιάννιτσα.

Праздничная минея (1970). Москва: Издание Московской Патриархии.

Служба Успению Пресвятыя Богородицы (1872). Москва.

Типик или църковен устав (1980). (съставител Сливенски митрополит Никодим, Георги Попйонков). София.

Церковная служба на Успение Божией Матери (1959). Москва.

Литература

Αθανασίου, Δ. (2015). *Τα Εγκώμια και ο Επιτάφιος της Παναγίας στην Ορθόδοξη λατρεία*. Електронен ресурс към 21. 02. 2016: www.fdathanasiou.wordpress.com/2015/08/15/τα-εγκωμια-και-ο-επιταφιοσ-τησ-παναγια

Голубцов А. П. (1918). *Из чтений по церковной археологии и литургике: Литургика*. Сергиев Посад.

Gharib, G., Toniolo, E. M. (2008). *Testi Mariani del secondo millennio. Autori orienali (secoli XI–XX)*. Roma: Citta Nuova Editrice.

Дмитриевский, Д. (1905). *Праздненства Гефсимании в честь Успения Богоматери*. СпБ.

Дмитриевский, Д. (1979). О чине литании и празднике Успения Матери Божией во Святой Земле. *Журнал Московской Патриархии*, 3.

Cioroch, G. (1993). *Gli enkomia della Dormizione*. Непубликувана докторска дисертация. Roma: Pontificio Instituto Orientale.

Стојан Чиликов

Пловдивски универзитет „Пајсије Хиландарски“
Филозофско-историјски факултет, Пловдив

Богослужбени чин „Опела Пресвете Богородице“ као део празника Успења Богородице

У истраживању се анализира настанак, развој и формирање чина „Опела Пресвете Богородице“ у вези са његовом богослужбеном употребом. Разматра се структура последовања и најважније богословске идеје и претпоставке које су у њему садржане. Богословска анализа текста коришћене Јерусалимске (грчкојезичне) и словенске редакције доводи до закључка о његовом погрешном повезивању са „Христовим опелом“. Последовање подвлачи не само смрт Мајке Божје, него и њено васкрсење из мртвих.

Key words: Опело Пресвете Богородице, Опело Христово, маријологија, теотокологија, химнографија, празник.

Датум пријема чланка: 26. 4. 2018.
Датум прихватања чланка за објављивање: 8. 10. 2018.